

John Lewis Burckhardt'ın Nil Yolculukları ve Nübye

John Lewis Burckhardt's Nile Journeys and Nubia

Selda GÜNER ÖZDEN¹

Öz

18. yüzyıla dek Avrupalıların gözünde efsane ve gerçeklik arasında bir yerde konumlanan Afrika, kolonyalizmin etkisi altına girdikten sonra modern araştırmaların konusu haline gelmiştir. Diğer yandan 1841'de Mehmet Ali Paşa tarafından ele geçirildikten sonra Mısır ve Sudan arasında paylaşılamayan ve hatta çatışma konusu olan Nübye de bu kolonyal merakın ilgi alanına girmiştir. Bu çalışma, Türk tarih yazımında yeterince ele alınmamış olan Nübye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihini, İsviçreli seyyah John Lewis Burckhardt'ın gözlemlerini odağa alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Burckhardt'ın 1809-1816 yılları arasında, African Association adına gerçekleştirdiği Biladü's-Şam, Mısır, Nübye ve Arabistan seyahatleri ve bu seyahatler esnasında tuttuğu notlar, bu incelemenin ana malzemesini oluşturmaktadır. Makalede ayrıca, Burckhardt'ın seyahat günlükleri ve mektuplarından oluşan *Travels in Nubia* (1819) adlı eseri ele alınacak ve 19. yüzyıl Nübyesi hakkındaki antropolojik gözlemleri incelenecektir. Yine bu çalışmada bir Avrupalı gezgini Afrika'da zorlu bir keşif yolculuğuna çıkmaya motive eden merak ve keşfetme arzusu mercek altına alınacak ve African Association'ın bu keşif faaliyetindeki rolüne de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nübye, Afrika, Seyahat, John Lewis Burckhardt

ABSTRACT

Africa, which until the eighteenth century oscillated between myth and reality in the eyes of Europeans, became the subject of modern research after it came under the influence of colonialism. Nubia, which was the subject of conflict between Egypt and Sudan after its conquest by Mehmet Ali Pasha in 1841, also became a subject of colonial curiosity. By focusing on the observations of Swiss traveler John Lewis Burckhardt (1784-1817), this study examines the socioeconomic and cultural history of Nubia, which has not been addressed adequately in Turkish historiography. Burckhardt's travels to Bilad al-Sham, Egypt, Nubia, and Arabia between 1809 and 1816 on behalf of the African Association and the notes he kept during those travels constitute the main material of this study. Furthermore, this paper analyzes Burckhardt's *Travels in Nubia* (1819), a compilation of his journals and letters, to evaluate his anthropological observations of nineteenth-century Nubia. This article also examines the curiosity and desire for exploration that motivated a European traveler to embark on a challenging journey of discovery in Africa and the role of the African Association in his voyage to the region.

Keywords: Nubia, Africa, travel, John Lewis Burckhardt

¹Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: S.G.Ö. 0000-0002-0669-8900

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selda Güner Özden (Doç. Dr.),
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
E-posta: sguner@hacettepe.edu.tr

Başvuru/Submitted: 18.02.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
29.02.2024

Kabul/Accepted: 13.03.2024

Atıf/Citation: Güner Özden, Selda. "John Lewis Burckhardt's Nile Journeys and Nubia." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 44 (2024), 261-282. <https://doi.org/10.26650/jos.1439341>

EXTENDED ABSTRACT

Nubia is in Upper Egypt, right next to Aswan, starting from the first waterfall on the Nile River and extending to the sixth waterfall or, according to some people, to the point where the White and Blue Nile branches meet. The people living there are called Nubian. During the reign of Yavuz Sultan Selim (1512–1520), administrative organizations were established in Aswan and Ibrim in Lower Nubia, which came under Ottoman rule. In addition, the Ottomans called the people of the region Berber and Berberistan. This study explores the socioeconomic and cultural history of the Nubian region, drawing on John Lewis Burckhardt's observations of Nubia. This region has been understudied in Turkish historiography, with limited historical information available.

Upper Egypt and Nubia remained relatively unnoticed until the nineteenth century, when the "Egyptian question" emerged. What we mean by the Egyptian question is the transformation of Egypt, which started with Napoleon's expedition to the Orient, into an area of international strategic competition in the Eastern Mediterranean. After Napoleon's invasion, Egypt's relations with the Ottoman Empire were never the same again, and Egypt and its surroundings became a colonial object throughout the 19th century. However, traditionally, for the Ottomans and imperial Europe, Africa was considered to consist only of Egypt, Morocco, Tunisia, and Algeria. In accordance with that view, an examination of the Ottoman Archives indicates a scarcity of correspondence regarding Upper Egypt and Nubia. In modern Turkish historiography, Cengiz Orhonlu's book *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* (Istanbul, 1974) stands out as one of the pioneering studies on the southern provinces of the Ottoman Empire.

The historical significance of Nubia has been a point of contention between Sudan and Egypt, complicated by regional and global developments in the nineteenth century. After Mehmet Ali Pasha's annexation of Nubia in 1841, the region became a central point of conflict between Egypt and Sudan and attracted European colonial interest because of its unique characteristics.

In the nineteenth century, diverse people, including travelers, scientists, explorers, and missionaries, were drawn to Africa, one of the last largely unexplored geographic areas at the time. Although slavery and related issues dominated Western perceptions of Africa, motives for exploration included trade and the spread of Christianity. In particular, motivations for travel diverged from the search in earlier periods for new and shorter routes to the East. The later motivations focused instead on the acquisition of new knowledge and the establishment of new settlements. In line with that, this article's introduction contextualizes the rise of European interest in Africa during the nineteenth century, highlighting the dual influence of colonial policies and an awareness of the freedom of black peoples on British political and intellectual elites. The African Association, founded in London in June 1788, epitomized the era's curiosity, discovery, and sense of adventure. Moreover, travelers' diaries and notes have emerged as crucial sources for the history of Upper Egypt and Nubia.

John Lewis Burckhardt (1784–1817), a Swiss traveler and explorer, is famous for his trips to the Middle East in the early nineteenth century, including observations of Nubia. His travels between 1809 and 1816, undertaken on behalf of the African Association, aimed to

discover Africa's interior. His book *Travels in Nubia* (1819) is central to this study, providing invaluable insights into the ethnography, religion, trade, economics, and political geography of this crucial region in the Nile Valley. Western and Ottoman knowledge of Nubia in the nineteenth century was limited. In that context, Burckhardt's reports provide a detailed and vivid account of the "unknown Nubia."

Burckhardt, who has not been studied in detail in Turkey, was the first European to rediscover the ruins of the ancient Nabataean city of Petra in 1812. He fulfilled his duties like a Muslim during his 1815 visit to Mecca, and he collected valuable antiques during his residence in Egypt at various times between 1812 and 1817. The collection was later exhibited at the British Museum. It is important to note that Burckhardt used a Muslim identity during his travels and that he went to holy cities on pilgrimage, which is obligatory for Muslims. However, his most important goal was to carry out a Saharan expedition. He learned about the existence of the caravan route extending to Southern Sahara via Kordofan-Dârfur-Western Sudan via the Nile Valley.

Even though Burckhardt could not complete that goal, what remained of his effort were his letters, travel notes, and recorded experiences for the benefit of future travelers in that region. Moreover, the texts he wrote about his travels are valuable in terms of orientalist and colonialist literature because they contain firsthand material on the physical map and ethnological capital of that region.

Burckhardt's African adventure can be read as a summary of colonial Europe's interest in the dark continent. However, he was not a colonial official but a member of an association of romantic enthusiasts in London. His writings represent a map of the traveler, the orientalist, and the modern anthropologist. The corpus he left behind shows his obvious difference from that of his contemporary Europeans. Burckhardt has the qualifications of a professional anthropologist. He was trained for the job. The two-and-a-half years he spent in Bilad al-Sham and the one year he lived in Egypt gave him as much experience for using during his travels in Nubia and Arabia.

In addition, in modern historiography, the increasing recent interest in travelogues or travel notes raises the question of what and how those texts can provide for readers. The first motivation is the appeal of the personal adventure that travelers or writers present when describing the geographies they have experienced and traveled through. However, travelogue is not just a literary genre, and its literary approach alone is insufficient. The traveler acts as a reflector between today's readers and the society he witnessed through his personality, functions, and affiliations and the period in which he lived. Regardless of personal inclinations or acquired interests, social status also played a decisive role in choosing the geography to visit. The descriptions or concepts in travelogues which form the image of the East in Western thought at every level present another perspective about that place and society to the historian in official documents.

Giriş

Johann Ludwig (İngilizce konuşulan çevrelerde John Lewis olarak bilinir) Burckhardt bir burjuva ailesinin üyesiydi, babası İsviçre'nin Basel kentinde ticaret yaparak zenginleşmişti. Burckhardt 1784'te ailenin yazlarını geçirdiği Lozan'da doğdu ama çocukluğunun büyük bölümünde Basel'de yaşadı. Burckhardt ailesi şehrin saygın ailelerinden biriydi, fakat kâşifin babası Johann Rudolf Burckhardt'ın talihi Napolyon'un kıta egemenliği için askerlerini İsviçre'ye de yöneltmesiyle değişti. Aslında Alman asıllı bir burjuva olan Johann Rudolf Burckhardt'ın, Napoleon'un devrimin değer ve kurumlarını İsviçre'ye taşımaya karşı çıkmaması beklenirdi. Aksine o, devrimi, aristokratik dünyaya meydan okuyan liberal fikirleri açısından değil Fransa'nın İsviçre'yi işgal girişimi olarak değerlendirdi¹ ve Napolyon'un birliklerine karşı direnişe katıldı, savaştı, ihanetle suçlandı ve kısa bir süre hapse atıldı. Karısı ve çocuklarını Basel'de bırakarak maaşları İngiltere tarafından ödenen bir İsviçre birliğine yazıldı.² 1800 yılında, o zamanlar on altı yaşında olan oğul Burckhardt ise Almanya'ya geçerek Leipzig Üniversitesi'ne kabul edildi ve burada yaklaşık dört yıllık bir tahsilden sonra Göttingen'e yerleşti.³ 1805'te, önce Basel'e baba evine dönmüş ve ardından İngiltere'ye gitmişti. Zira o yıllar Napolyon'un zafer yıllarıydı, Napolyon 2 Aralık 1805 Austerlitz -Üç İmparatorlar Muharebesi'nde Koalisyon'un iki önemli unsuru Avusturya-Rusya birleşik ordusunu mağlup etmiş yaklaşık bir yıl sonra Jena'da (14 Ekim 1806) Prusya'yı neredeyse haritadan silecek denli cezalandırmıştı.⁴ Napolyon'un yarattığı yeni siyasi sistem, tescilli bir Fransız aleyhtarı ailenin oğlu olarak Burckhardt'ın İngiltere'ye gitmesinin sebebi olmuştur.

John Lewis Burckhardt Temmuz 1806'da Londra'da, o zamanlar Afrika'nın kuzeyinde yeni keşifler yapmak isteyen Afrika Derneği (African Association)'nin önde gelen üyelerinden Sir Joseph Banks (1743-1820)'le tanışmış ve dernek üyesi olmuştu. Bu minvalde, 18. yüzyılın sonunda James Bruce (1730-1794)'un Sennar ve Nübye krallığındaki gezileri ve William George Browne (1768-1813)'ın Darfur'daki seyahatlerini okuyanlar dışında İngiliz kamuoyu, Afrika'nın önemli bir bölümü hakkında bilgi sahibi değildi.⁵ İngiltere siyasi ve entelektüel elitlerinin Afrika'ya ilgisini, kolonyal politikalar kadar siyasi halkların özgürlüğüne yönelik

- 1 İsviçre Napolyon'un generallerinden Michel Ney tarafından Ekim 1802 tarihinde Fransız imparatorluğuna dahil edilmişti. Bu tarihten önce üç yüz boyunca kimilerinde Almanca, diğerlerinde ise Fransızca ve İtalyancanın konuşulduğu 13 kantondan oluşuyordu. Andrew Roberts, *Napolyon: Hayatı*, çev. B. Uzunköprü (İstanbul: Kronik Yay., 2023), 367.
- 2 Catherine Ansoerge, "Study And Travel; John Lewis Burckhardt's Remarkable Journey Traced Through Archives and Manuscripts in Cambridge University Library," *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society* 16, 3, (2018): 457, Katherine Sim, *Desert Traveller; the Life of Jean Louis Burckhardt* (London: Victor Gollancz, 1969), 1, Anthony Sattin, *The Gates of Africa: Death, Discovery and the Quest for Timbuktu* (London: Harper Collins, 2003), 258-308. Cengiz Kallek, "Burckhardt, Johann Ludwig," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/ 420-421.
- 3 Alan Moorehead, *The Blue Nile* (New York: Harper and Row, 1962), 141.
- 4 Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960* (Ankara: AÜSBF yayınları, 1975), 23.
- 5 James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, and 1773*, C. VI (Edinburgh: Longman and Rees 1805), William George Browne, *Travels in Africa, Egypt, and Syria: From the Year 1792 to 1798* (London: T. Cadell and W. Davies, 1799). P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898: a Study of its Origins, Development and Overthrow* (Oxford: Clarendon Press, 1958), I.

bir bilinçlenme de etkilemişti. Merak ve keşif arzusu, 19. yüzyıl Avrupası'nın serüvenci karakteri de bu yeni eğilimin güçlenmesinde etkili olmuştu. Afrika Derneği'nin Haziran 1788'de Londra'da kurulmasının arka planındaki saikler de bunlardı.

İngiliz elitlerinin bir özetini andıran Afrika Derneği üyeleri ise lordlar, kilise ileri gelenleri, kaşifler, politikacılar ve akademisyenlerden oluşuyordu. Dernek, kıtanın iç kısmı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, geziler organize etmek, uzman kâşifler bulmak, yönlendirmek ve finanse etmek amacıyla kurulmuştur.⁶ Afrika Derneği'nin teşekkülü sırasında⁷, Kaptan Cook'un kiler gibi uzak diyarların keşfedilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Ancak bu yıllarda özellikle Afrika içleri büyük ölçüde bilinmiyordu. Dernek üyelerinden bazıları bilimsel amaçlarla, diğerleri yerel doğal kaynakları araştırmak, kârlı ticari fırsat ve koloniler oluşturmak için yola çıkmışlardır. Ne var ki bölgeye giden kâşiflerin çoğu seyahatlerini sağ olarak tamamlayamamış olsalar da bazılarının seyahat günlükleri, daha sonra Burckhardt'inde olduğu gibi, dernek tarafından yayınlanmıştır. Bu seyahatler, başlangıçta Batı Afrika'nın içlerine yolculuk yapmak isteyen bir dizi İngiliz gezgin ve maceracıya derneğin sağladığı mütevazı desteklerle mümkün olmuştur.⁸

Afrika Derneği, etkili üyelerine rağmen aslında kıta hakkında daha fazla bilgi edinmekle ilgilenen amatörlerden oluşan küçük bir topluluktur. İlk günlerinde henüz emperyal hırslar için bir araç değildi ve bu sebeple ne hükümet desteği ne de popüler ilgi görmüştü. Ancak zamanla derneğin ve seyyahların Afrika içlerini keşif merakı coğrafi ve ticari bir hedefe yoğunlaştı. Bu hedef uzun süredir Afrika'nın iç bölgeleri ile Yakın Doğu'dan gelen tüccarlar arasında ana ticaret yolunu oluşturan Nijer Nehri'nin güzergahını bulmaktı. Bu bölgenin karadan keşfedilmesinde önceki teşebbüsler sınırlı kalmıştır. 1769'da Etiyopya'dan batıya seyahat eden James Bruce (1730-94), Mavi Nil'in kaynağına ulaşmıştı, ancak Nijer Nehri'nin yeri ve rotası hâlâ bilinmiyor ve yolu gösteren çoğu harita esasında "hayal gücü"ne dayanıyordu.⁹ Özellikle o yıllarda Timbuktu şehri¹⁰, altın ve köle ihracından elde ettiği servetle efsanevi bir üne sahipti, adeta Afrika'nın "Eldorado"sunu andırıyordu. Ne var ki, neredeyse hiçbir Avrupalı gezgin tarafından ziyaret edilmemişti. Bu dönemde African Association'ın seçkin üyeleri arasında diplomat ve oryantalist George Staunton (1737-1801), daha sonra başbakan olacak Lord Palmerston (1784-1865) ve üyeliği derneğin köle ticaretinin kaldırılmasıyla sahip olduğu güçlü bağlantıyı yansıtan William Wilberforce (1759-1833) yer alıyordu.¹¹

6 William Sinclair, "The African Association of 1788," *Journal of the Royal African Society* 1, 1 (1901): 145-149.

7 Afrika Derneği, başlangıçta Londra'da St. James's'deki St. Albans veya Thatched House Taverns'de toplanan ve daha sonra kendilerini Afrika Kulübü (African Club)'ne dönüştüren bir grup ortaktan müteşekkil bir yemek kulübü (The Saturday's Club) olarak işe başlamıştı. Komite, adayların ilgili beceriler konusunda eğitilmelerini, uygun ekipmanla donatılmalarını ve yeterince finanse edilmelerini sağlamakla ilgileniyordu. Ancak, bütün bu çabalara rağmen, kaşiflerinin çoğu öldü ya da yalnızca sınırlı bir başarı elde edilebildi. Sinclair, "The African Association," 145-146, Anson, "Study And Travel," 459.

8 Anson, "Study And Travel," 458.

9 Sinclair, "The African Association," 144, Anson, "Study And Travel," 458.

10 Frank T. Kryza, *The Race for Timbuktu In Search of Africa's City of Gold* (New York: Harper Collins, 2006) 10-11.

11 Kryza, *Timbuktu*, 11.

Londra'dan Afrika'ya Seyahat

The African Association'da Burckhardt'ın adı ilk olarak 21 Mart 1808 tarihli komite tutanaklarında geçmektedir. Bu kayıtlara göre dernek daha önce desteklediği ve başarısızlıkla sonuçlanan diğer seyahatler nedeniyle onu Afrika yolculuğuna hazırlayacak eğitimler verdi.¹² Burckhardt 24 yaşında gönüllü kâşif olarak yetkililere başvurduğunda dernek kendisini seferin tehlikeleri konusunda uarmış ve neticede stajdan sonra Mayıs 1808'de seyahatine onay vermişti. Yola çıkmadan önce Burckhardt, Ocak 1809'a kadar Londra ve Cambridge'de Arapça ve Afrika'da işine yarayacak kimya, astronomi, mineraloji, tıp ve cerrahi gibi akademik branşlarda da eğitim görmüştü.¹³ Burckhardt bir taraftan dahili akademik donanımını ikmal ederken diğer yandan da sakalını uzatmaktan ve yerli Arapların kıyafetlerine bürünmekten çekinmemişti. Keza yaya olarak uzun yürüyüşler yapma, güneş altında başı açık gezme, yerde uyuma, sadece sebze ve suyla yaşama temrinleri yaparak Afrika yaşantısının rutinlerine kendisini hazırlamıştı. Nihayet 2 Mart 1809'da önce Suriye'ye gitmek üzere İngiltere'den ayrılmıştı. Kendisine İngiltere'den Malta'ya gidiş parası için 55 sterlin, Malta'dan Halep'e varış ve oradaki ikamet masrafı olarak da 70 sterlin tahsis edilmişti. Ayrıca, sonraki kervan yolculuklarının zahmetsiz geçmesi için bir yük hayvanı ve erzak satın alması gerekmiş, bu sebeple dernek Halep'te kendisine verilmek üzere 150 sterlin vermişti.¹⁴ Bütün bu para tahsisleri gidenlerin nadiren geri döndüğü Afrika yolculuğunu Burckhardt için en azından mali açıdan külfetsiz kılmaktı. Yerlilerin Avrupalı gezginlere yönelik tehlikeli tavırlarına karşı bir ön tedbir olarak, gezi boyunca kimlik ve kılık değiştirmesi tavsiye edilmişti. Ayrıca Burckhardt'tan seyahatleri sırasında gözlemlerini kâğıda dökmesi ve bu notlara güzergâh boyunca yenilerini ilave ederek Afrika Derneği'ne göndermesi bekleniyordu.¹⁵ Bu keşif gezisinden önce 1802'de yayınlanan Fransız seyyah Sylvain Meinrad Xavier de Golbéry'nin (1742-1822) yazdığı *Fragments d'un Voyage en Afrique* (Afrika'da Bir Yolculuğun Fragmanları), o dönem için Afrika üzerine en güncel notları ihtiva ediyordu ve Burckhardt yolculuğa hazırlanırken bu kaynaktan istifade etmişti.¹⁶ 1812 sonlarına kadar bugünkü isimleriyle Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de seyahatlerini gerçekleştirmişti.¹⁷

Öncelikle bu bahiste söylenmesi gereken, 1813 yılı itibarıyla onun modern zamanlarda Nübye'de ilk başarılı yolculuğu gerçekleştiren Avrupalı kâşif olduğudur. Seyahat notları 1819'da *Travels in Nubia* isimli bir kitapta toplanarak yayınlandı. Bu eser 19. yüzyılda bir Avrupalı tarafından bölgeye dair üretilmiş detaylı etnografik veya antropolojik belgelerden biri olduğu için önemlidir ve bu çalışmanın da temel kaynağını oluşturmaktadır.

12 Ansoerge, "Study And Travel", 462, Sim, *Desert Traveller*, 29.

13 William Otter, *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke, LL.D., Professor of Mineralogy in the University of Cambridge* (London: George Cowie and Co., 1824), 583-584.

14 Ansoerge, "Study And Travel," 471.

15 Malcolm Wagstaff, "Burckhardt, Johann Ludwig," *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, Ed. J. Speake (London: Routledge, 2014), 143-144.

16 Ansoerge, "Study And Travel," 467, Sylvain Meinrad Xavier de Golbéry, *Fragments D'un Voyage En Afrique Occidentale (1785-1787): Entre Le Cap Blanc De Barbarie Et Le Cap De Palmes* (Paris: Treuttel et Würtz, 1802). De Golbéry, 1802)

17 John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land* (London: John Murray, 1822).

Burckhardt'ın Nübyesi, Nil Vadisi'nin Asvan yakınlarındaki Birinci Katarakt ile Sudan'daki Vadi Hayfa yakınlarındaki İkinci Katarakt arasında kalan kısımdır.¹⁸ Nübye, kuzeye göre seyrek nüfuslu yapısı, sahip olduğu ekolojik ve etnik farklılıklar sebebiyle her zaman Mısır'dan farklı olarak değerlendirilmiştir. Ancak daha güneydeki Dongola veya Şendi bölgelerinin aksine, Mısır'dan doğal coğrafi engellerle ayrılmıyordu. Bu yüzden genellikle Mısır'ın gözetimi ve kontrolüne tabi olmuştu.¹⁹ Nübye'nin tarihi, büyük ölçüde kuzey ve güney komşularının bölgeye yönelik politikaları tarafından belirlenmişti. Nübye coğrafi olarak Mısır ve Sudan arasında önemli bir buluşma yeri olmuş, insanlar ve fikirler onun aracılığıyla Akdeniz ile Sahra altı Afrika arasında gidip gelmiştir.²⁰

Burckhardt, Afrika'da silahsız, resmî bir görevi olmadan ve kiraladığı bir rehberle 1813'te, yaklaşık üç yüzyıldır yabancıların keşif girişimlerini geri çeviren bir coğrafyada dolaşmayı başarmıştı.²¹ Bu minvalde, onun seyahat anlatıları, 19. yüzyıl Afrikası'nın ilk etnografik dökümlerini içerdiği için oldukça önemliydi.

Burckhardt'ın yolculuk güzergahına geri dönecek olursak onun Londra'dan Malta'ya, Malta'dan Halep'e ulaştığını görürüz. Daha Malta'dan Halep'e gemiyle yolculuk ederken Alman asıllı İsviçre'li seyyah yeni kıyafeti içinde bir Müslüman olmuştur. Burckhardt Halep'e geldikten sonra kendisini İbrahim ibn Abdullah eş-Şâmî ismiyle, önceleri Londra'da mukim bir tüccar olarak tanıtmıştır.²² Afrika Derneği sekreterine 7 Eylül 1811'de yazdığı bir mektuba göre, Malta'dan Halep'e yaptığı yolculukta bundan bahseder: “Kendimi ... genç yaşlarından beri İngiltere'de bulunan ve şimdi eve dönüş yolunda bir Müslüman tüccar olarak tanıttım ve hikayemi hem yolcular hem de gemi şirketi için yeterince inandırıcı kılma şansına sahip oldum”.²³

Burckhardt Suriye'de iki buçuk yıl geçirdi ve kısmen Afrika Derneği'nden ara sıra gelen küçük havalelerle ve kısmen de hem Müslüman ev sahiplerinin hem de Halep ve Şam'da ikamet eden çeşitli Avrupalıların misafirperverliğiyle yaşadı. Halep yıllarında Suriye'nin çeşitli bölgelerini birkaç defa dolaştı. Bugünkü isimleriyle Lübnan ve Ürdün'e bir dizi yolculuk yaptı. Haçlı seferlerinden sonra Ürdün topraklarında bulunan antik Petra Kenti'ni ziyaret eden muhtemelen ilk Avrupalı oldu.²⁴

Suriye'de geçen ve ona coğrafya ve kültür hakkında deneyim kazandıran 2.5 yıldan sonra Kahire'ye ilerlemesi, Fizan kervanına Murzuk'a kadar eşlik etmesi ve oradan da iç bölgelere doğru yola çıkması tavsiye edildi. Neticede Kahire'ye geldi. Başından beri Burckhardt için

18 Bruce G. Trigger, “New Light on the History of Lower Nubia,” *Anthropologica* 10, 1 (1968): 81.

19 Nebi Bozkurt, “Nübe,” *DİA* 33 (2007): 222-223.

20 Trigger, “Lower Nubia,” 82.

21 John Lewis Burckhard, William Y. Adams, “Ethnographer,” *Ethnohistory* 20/3, 1 (1973): 213.

22 John Lewis Burckhard, *Travels in Nubia* (London: John Murray, 1819), 168, John Lewis Burckhard, William Y. Adams, “Ethnographer,” *Ethnohistory* 20/3, 1 (1973): 213.

23 Burckhardt, *Travels in Nubia*, Xi.

24 James Silk Buckingham, *Travels among the Arab Tribes Inhabiting the Countries East of Syria and Palestine* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown, and Green, 1825), vii-viii, 22-23, 115, 159; A. Sattin, “Jean Louis Burckhardt,” *Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk*, ed. R. Hanbury- Tenison, çev. N. Elhüseyni (İstanbul: Oğlak Yay., 2007), 170, Burckhardt ve Adams, “Ethnographer,” 215.

Kahire'nin önemi, her yıl Kahire'den batı vahaları yoluyla Fizan'a (güney Libya) ve oradan da güneybatıya, Nijer'e giden köle kervanlarından birine katılmasını sağlayacak merkez olmasıydı.²⁵ Kervanın hareketi için beklemesi gerekmekteydi, Burckhardt, Kahire'de bu bekleme süresini doldururken hayatının geri kalanında da önemli bir figür haline gelecek İngiliz sanatçı, kâşif, eski eser koleksiyoncusu ve Mısır bilimci Henry Salt'la (1780-1827) tanışmıştı. Henry Salt, bu tanışıklık ve ahbaplıktan sonra Burckhardt'ın seyahat masraflarını üstlenecekti.²⁶ Bir yıl kadar hiçbir kervanın o yöne gitmeyeceğini öğrenen Burckhardt Kahire'de beklemek yerine, o zamanlar hiçbir Avrupalının ziyaret etmediği bir bölge olan Nübye'ye kısa bir keşif gezisi yapmaya karar verdi. Bu karar, Burckhardt'ın kısa süren kariyerinin geri kalanının rotasını belirlemesi bakımından önemlidir. Nübye (Nil Vadisi'nin Mısır'ın hemen güneyinde uzanan kısmı) Orta Çağ'da "barışçıl" ve çoğu rivayete göre "müreffeh" bir ülkeydi ve iki Hıristiyan monarşi arasında bölünmüştü. Kilise ve manastırlar, küçük ölçekli tarlalar ve düzenli kasabalar bu ülkeyi oluşturuyordu.²⁷ 14 ve 15. yüzyıllara gelindiğinde Hristiyan krallıklar, iki monarşi arasındaki iç rekabet ve ayrıca Müslüman fetihleriyle zayıflamıştı.²⁸ Burckhardt'ın zamanında ise, Nil boyunca, Asvan üzerinde, sürekli olarak birbirlerini yağmalamakla meşgul yaklaşık otuz kadar bağımsız yerel beylik vardı. Nübye'nin kuzeyi, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı egemenliğine girmiş, ancak daha güneyde savaşmaya devam eden bu yerel hanedanlar arasındaki rekabet ve mücadeleler devam etmişti. Buradaki Osmanlı idaresi merkezi bir otorite kurmaya yetmeyen sınırlı sayıda garnizon güçlerinden oluşuyordu.²⁹ Diğer taraftan burada tarım için verimli alanlar sınırlıydı ve çöl şeritleriyle birbirinden ayrılmaktaydı. Bu yüzden Nübye köyleri etrafı çölle çevrilmiş dar verimli alanların çevresinde kümelenmişti. 16. yüzyılda Habeşistan'da Portekizli bir keşif bölgeyi oldukça "tekinsiz" bir yer olarak tasvir etmişti: "...Nil'in ötesinde Nubî eyaletine giden yolda kötü insanlar, hırsızlar, katiller ve en çok da Nube eyaletinde yaşıyorlar."³⁰ İki yüz elli yıl sonra James Bruce, Nübye'ye gidecek gezginlere burada "cennetin korumasından başka koruma yok"³¹ diyerek onları uyarıyordu. Bu koşullar, bir zamanlar zengin Nil ticaretinin neredeyse bitme noktasına gelmesine ve tüccar ve diplomatların bölgeyi terk ederek Sennar Krallığı veya Habeşistan'a gitmesine yol açmıştı. Kısaca çöl, kervan yollarının tehlikeleri ve Nübye'nin savaşçı şeflerinin saldırıları en önemli caydırıcı sebeplerdi.³² Osmanlı idaresinin kuruluşundan (16. Yüzyılın ilk yarısı) Burckhardt'ın 1813'teki ziyareti arasındaki dönemde, Nübye boyunca yalnızca bir seyahatin gerçekleştiğine dair kanıtlar mevcuttur: Evliya

25 Burckhardt, *Travels in Nubia*, Xlviii.

26 Salt, 1815'te başkonsolos olarak atandı. Kahire'de ve Mısır'da bulunduğu süre boyunca, bazıları British Museum tarafından da satın alınan eski Mısır eserlerini toplamıştı. Deborah Manley- Peta Rée, *Henry Salt, Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist* (London: Libri Publications Ltd., 2001), 96.

27 Hillelson, S., Christides, V. ve Bosworth, C. E. vd., "Nüba," *EF* 8, 2010: 88-93, Bozkurt, "Nübe," 223.

28 Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 216.

29 Burckhardt, *Travels in Nubia*, liii-liiii-liv.

30 Burckhardt, *Travels in Nubia*, liii- liiii-liv.

31 Bruce, *the Source of the Nile*, 418.

32 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 37.

Çelebi'nin 1672-73'teki seyahati.³³ Daha sonraları Habeşistan'a giden Portekizli misyonerler, onları takip eden Fransız ve Alman Fransiskenler ve İskoç kâşif James Bruce, Nil'in orta kesimlerini tercih ederek ya doğu ya da batı çöl kervan yolunu izlemişlerdi. Danimarkalı bir deniz kaptanı Frederick Norden ise, 1737'de Asvan'dan güneye doğru yolculuğa çıkmış ancak güvenlik endişesi yüzünden Nübye'ye varamadan tekrar Asvan'a geri dönmek zorunda kalmıştı.³⁴

Norden'den 76 sene sonra, 1813'te Burckhardt bu kez bahsi geçen "anarşi diyarı"na, cüzdanında sekiz İspanyol lirası, yanında kiralık bir rehber ve eşek üstünde ulaşmayı başarmıştı. Yanında çok az kişisel yük taşıdığını ve yolculuk için erzak ve sabun, hindistancevizi, biber ve baharat gibi birkaç ticari eşyaya sahip olduğunu belirtmiştir.³⁵ Kendi raporunda yazdığına göre,

"Uşağımı Asvan'da, sahip olduğum küçük valizle, bıraktım ve 24 Şubat'ta rehberimle yola çıktım, yanımda tüfeğim, kılıcım ve tabancam, bir erzak çantam ve bir halı ya da gece boyunca bir örtü için işe yarayan yün bir pelerin dışında hiçbir şey yoktu... Yukarı Mısır tüccarlarının Thabaut'unu, yani mavi elbisesini giymiş, her zamanki Türk seyahat elbise mi çıkarmıştım... Nübye'de gerekli muhtemel masrafları hesapladıktan sonra, seyahatlerimde sürekli olarak uyguladığım ilkeye uydum. Yani gezgin, yürüyüş sırasında ne kadar az harcarsa ve yanında ne kadar az para taşırırsa, seyahat projelerinin başarısız olma olasılığı o kadar az olur. Asvan'dan Nil'in yukarısında 450 millik bir yolculuktan ve aynı mesafeyi tekrar aşağı doğru kat ettikten sonra yanımda üç dolarla döndüm ... Bu cimriliğe atfedilmemeli; bu bahsi açmamın sebebi, seyahat planımın bir parçası olarak ve Doğu'daki bilinmeyen ve tehlikeli ülkeleri ziyaret eden tüm gezginlere tavsiye olarak burada söz ediyorum."³⁶

Burckhardt henüz Kahire'de iken "huzur ve asayişin baş düşmanı" olarak görülen Memlûk unsurların Vali Mehmet Ali Paşa tarafından 1811 yılında sert bir şekilde tasfiye edildiğinden haberdardı. 1813 yılında artık Memlûklerin Mısır'da nüfuzları sona ermişti, dolayısıyla Yukarı Mısır ve Nübye'de asayiş sağlanmış olmalıydı. Bu kanaatle Nübye'ye giden Burckhardt, hayal kırıklığına uğramıştı. Zira Mehmed Ali Paşa otoritesini henüz bu bölge halkı üzerinde kuramamıştı. Aksine Nübyeli yerel güçler, Mısır'dan Yukarı Nübye'ye kaçan ve Dongola'da müstahkem bir kampa yerleştirilmiş Memlûk beylerine bağlılıklarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Her halükârda, Nübye halkının vergi tahsil ettikleri için "Memlûk kâşif" adını taktıkları önde gelen Nübye yetkilileri, özerk mahalli güçler olarak Kahire Paşası'ndan bağımsız kendi kurallarını uyguluyorlardı.³⁷

Burckhardt, bu tür gelişmelere ve önceki yüzyılda Norden'in yaşadığı zorlukların birçoğuyla karşılaşmış olmasına rağmen, menzil-i maksuda ulaşmayı başarmıştır. Norden ve diğer pek

33 Chater Bosavlevy, "Evliya Çelebi Travels in the Sudan in 1672/73 A.D.," *Cahiers d'Histoire Egyptienne* 10, (1967): 177-183. Ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* (Ankara: TTK Yayınları, 1996), Yunus Ballı, "Nilotik Sudan'da Kurulan Bir İslam Devleti: Fünç Sultanlığı (1505-1821)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019).

34 E. A. Wallis Budge, *The Egyptian Sudan, its History and Monuments* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.,)1907), 1: 18.

35 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 168.

36 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 3-4.

37 Burckhardt, *Travels in Nubia*, Liv.

çok seyyahattan farklı olarak onun başarısı, üç faktöre bağlanabilir: Birincisi, Afrika seyahatleri sırasında üzerinde yapay durmayan kıyafeti, sorgulanmayan Arapçası ile Müslüman kimliğine bürünmesiydi. Burckhardt, Kahire'deki Paşa'dan aldığı bir fermandan dolayı bir gezgin olarak seyahat etmeyi (neredeyse tüm seleflerinin yaptığı gibi) tercih etmemişti. İkinci olarak, bir derviş gibi neredeyse bir lokma ve bir hırka ile seyahat etmesi, kısaca maddi değere sahip eşyası olmayışı yerel soyguncuların saldırılarından onu korumuştur. Son olarak hazır cevaplığı ve nüktedanlığı birçok vakada yardımına koşmuştu. Moorehead'in de anlattığı gibi,

“Yollarda soygun, Nübyeliler arasında hırsızlık olarak görülüyordu. Korunmasız bir yolcuya rastlarsa fidye talep ederlerdi ve reddetmek akıllıca olmazdı. Nübyeliler hemen mezarınızı kazmaya başladılar. Tek bir hizmetçisi olan, eşeğe binen ve hurma ve mısır ekmeğiyle geçinecek kadar fakir olan Burckhardt, verecek hiçbir şeyi olmadığını söylüyordu...”³⁸

Seyahate dönecek olursak, Burckhardt ve yerli rehberi, bir şekilde güçlüklerden kurtularak, Dongola'dan yaklaşık bir günlük yolculukla Tinara adlı mevkiye ulaşana kadar güneye doğru yollarına devam ettiler. Dongola'daki Memlüklerin Mısır'dan gelen herhangi bir yolcuyu Mehmed Ali Paşa'nın casusu olarak göreceklere ve onu hemen idam edeceklerini bildiklerinden, bu noktadan öteye gitmemeye karar verdiler. Bu gezinin önemli durak noktalarından biri Burckhardt'ın 22 Mart 1813'te ziyaret ettiği Ebu Simbel'di. II. Ramses'in Ebu Simbel'deki tapınağını modern çağda gören ilk Avrupalı kaşiflerden biriydi.³⁹ Bu sebeple, adını kuzeye doğru atmayı planladı, ancak yerel yetkililerden biri tarafından tutuklandı.⁴⁰ Burckhardt, mart ayının sonunda Asvan'a geri döndü. Bu ilk yolculuğu yaklaşık 1.448 km gidiş-dönüş beş haftadan biraz daha kısa sürmüş ve ona beş İspanyol lirasına mal olmuştu. Daha sonra Afrika Derneği'nde bu seferin titiz bir muhasebesini yaptı.⁴¹

Burckhardt'ın bu seyahati onu, Yukarı Nil'i daha fazla gezmeye teşvik etmişti. Yukarı Nil'den döndükten sonra doğu çöl yolunu izleyerek Asvan'dan Orta Sudan'a düzenli olarak giden kara kervanlarından birine katılma planları yaptı. 2 Mayıs 1813 tarihli mektubundan anlaşıldığı kadarıyla, önce Mavi Nil'deki güçlü bir kabile krallığının başkenti olan Sennar'a, oradan da Eritre kıyısındaki Massava'ya gitmek, Kızıldeniz'i geçerek Arap yarımadasına, Hicaz ve Haremeyn'e geçmek ve oradan da Kahire'ye dönmek niyetindeydi.⁴² Bu yolculuğun ikinci bölümünü yapma tutkusunu, Mekke'ye hac ziyaretinde bulunursa ve adına prestijli hacı unvanını eklerse, Batı Afrika'daki bir gezgin olarak statüsünün büyük ölçüde artacağına olan inancından kaynaklanıyordu.⁴³ Yolculuk toplam on ay sürecek, 1814'ün ikinci yarısında bir

38 Moorehead, *The Blue Nile*, 148.

39 Sattin *The Gates of Africa*, 171.

40 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 62-63.

41 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 3-4.

42 Burckhardt, *Travels in Nubia*, I-i.

43 Trigger, “Lower Nubia,” 83. Burckhardt'ın ikinci Yukarı Mısır seyahati sırasında İngiliz seyyah ve yazar James Silk Buckingham (1786-1855) ile tanıştığı anlaşılmaktadır. Zira Buckingham kendi seyahat notlarında bu karşılaşma ve Burckhardt'ın görünüşünden bahsetmekteydi. Onu “bir Arap fellah gibi giyinmiş, uzun sakallı

Fizan kervanına katılmak için zamanında Kahire'ye dönecekti. Nitekim 2 Mart 1814'te güneye doğru yola çıktı, önemli bir pazar kasabası Şendi'ye doğru ilerledi ve burada bir ay kaldı. Şendi ile Massava arasında hiçbir iletişim olmadığını fark eden Burckhardt, daha güneye seyahat etme planından vazgeçerek daha kuzeydeki Kızıldeniz limanı Sevakin yoluyla Mekke'ye giden bir hacı grubuna katıldı. Buradan doğrudan Arap yarımadasına yelken açtı ve 20 Temmuz'da Cidde'ye ulaştı. Sonraki dört ayı Cidde ve Taif'te geçirdi. Kasım ayının sonunda Burckhardt Mekke'de hacını gerçekleştirdi ve ardından Medine'ye gitti.⁴⁴ Burada kendisini Nisan ayına kadar yatağa mahkûm eden bir ateşli hastalığa yakalandı ve hemen Mısır'a dönmeye karar verdi. Yenbu Limanı'ndan Süveys'e ulaştı ve buradan kara yoluyla 19 Haziran 1815'te Kahire'ye geldi. Böylelikle bir kez daha, belirtilen hedeflerinin neredeyse tamamını gerçekleştirmiş oldu. Burckhardt bu ikinci yolculuğu, mesafe çok daha uzun olmasına rağmen, birincisinden görece daha iyi şartlarda tamamladı. Zira iyi bilinen rotalarda ve kalabalık bir hacı kafesi ile seyahat etmiş, kuzey Nübye'deki seyahatlerindeki gibi hayati tehlikelere maruz kalmamıştı. Bir ara Asvan'dan çantasında altmış lirayla ayrıldığı ve bunun çoğunu Şendi'den yola çıkmadan önce bir deve ve bir köle çocuk satın almak için harcadığından malî sıkıntıya düştü. Ancak Burckhardt'a, Cidde'de tanıştığı bir Mısırlı yardım etmişti.⁴⁵ Netice olarak bugün Burckhardt'ın esas olarak hatırlandığı Haremeyn'i ziyareti, belki de keşif kariyerinin en rahat başarısıydı. Ne de olsa hac, her yıl binlerce kişi tarafından yapılıyor ve yolcuların rahat ve güvenliği sağlanıyordu. Burckhardt, bu coğrafyaya gelişinden itibaren Şeyh İbrahim ibn Abdullah rolünü başarıyla oynamış ve bu ona can emniyeti sağlamıştı. Öyle ki hem klasik hem de günlük Arapça bilgisi -Şeriat ve edebiyat malumatıyla birlikte- çoğu Sudanlı kabile üyesi hacı arkadaşlarından daha üstündü.⁴⁶

Burckhardt Medine'de ateşli bir hastalığa yakalanmış ve Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştı. Sağlık durumu, asıl hedefi olan Nijer havzasına doğru yola çıkmadan önce birkaç ay iyileşme dönemine girdi. Bu arada Saint Catherine Manastırı'nı ziyaret ettiği Sina Dağı'na bir gezi yaptığı anlaşılmaktadır.⁴⁷ Ancak yıl sonunda geri dönen bir hacı grubuyla birlikte Fizan'a gitmek için plan ve hazırlıklar yaptı. Nijer'e ulaşmaya yönelik bu yenilenen çabada, Afrika Derneği'nin beklentisi başarısızlığa uğramıştı, çünkü Ekim ayında Burckhardt şiddetli bir dizanteri krizi geçirmiş ve iki hafta içinde otuz bir yaşında ölmüştü.⁴⁸ Ölümüne Medine'de yakalandığı dizanterinin devam eden etkisinin mi, yoksa 19. yüzyılın başlarında Kahire'nin kronik kolera salgınının mı sebep olduğu anlaşılamadı.⁴⁹ Burckhardt'ın tüm birikimi, el yazmaları, vasiyetine uygun olarak Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne 1819'da ulaştı ve İslam el yazması koleksiyonlarına dahil edildi.⁵⁰

ve mavi gömleli, Şeyh İbrahim adını almış" olarak tarif etmekteydi. Buckingham, *Travels among the Arab Tribes*, 23.

44 Burckhardt, *Travels in Nubia*, Ivi, Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 219.

45 Buckingham, *Travels among the Arab Tribes*, 306.

46 (Burckhardt, *Travels in Nubia*, viii, Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 220.

47 Wagstaff, "Burckhardt," 141.

48 Burckhardt, *Travels in Nubia*, Ivi.

49 Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 221.

50 Ansorge, "Study And Travel," 477.

Öte yandan ikinci Nübye gezisinde bilhassa Mekke'de hac farızasını yerine getirirken sergilediği 'mümin rolü' onun gizli Müslüman mı yoksa İslâm'ı seçen bir mühtedi olarak mı ömrünün son yıllarını geçirdiği sorusunu akla getirmektedir. Geride bıraktığı günlükleri ve mektuplarının hiçbir yerinde bu sorunun cevabını vermez. Ancak ölmek üzereyken, İslami bir usule göre defne hazırlanmayı ve Kahire'de bir Müslüman mezarlığına gömülmeyi vasiyet etmesi yazılarında bulamadığımız cevabı bizlere sağlamıştır.⁵¹

Harita 1. John Lewis Burckhardt'ın Seyahatleri.⁵²

Eserler ve Halefler

Burckhardt'ın hastalığından kaynaklanan zorunlu istirahat dönemi, bir açıdan gelecek nesiller için zengin bir kaynak olarak sayılabilir, zira bu, seyahatlerinin notlarını ve günlüklerini titiz bir şekilde detaylandırmasını sağlamıştı. Londra'daki Afrika Derneği'ne gönderdiği gezi notları, ölümünden sonra *Travels in Nubia* (1819) ve *Travels in Arabia* (1829) adlarıyla yayınlandı. Derneğe sunulan ek materyaller, daha küçük iki cilt için temel oluşturdu: *Arabian Proverbs* (1830) ve *Notes on the Bedouins and Wahabys* (1831). Bu eserler Burckhardt'ın kalıcı mirasını oluşturmaktadır.

Burckhardt'ın ölümünü takip eden nesilde, Nubia'yı geçme başarısı diğer birçok Avrupalı tarafından tekrarlandı: 1816 ve 1817'de Giovanni Battista Belzoni, 1820-21'de George Waddington, 1820-22'de Frédéric Cailliaud, 1821-22'de Linant de Bellefonds, 1832-1833'te George A. Hoskins

51 Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 221.

52 Sattin, "Jean Louis Burckhardt," 170.

ve 1842-44'te Carl L. Lepsius zahmetli Afrika gezilerinin önde gelen seyyahları oldular. Ancak bu seyyahların çoğu için Mehmed Ali'nin askerleri yolu kolaylaştırmıştı. Artık Mısır'ın kontrolü altında yer alan Nübye ve Yukarı Mısır yağma, yol kesme gibi asayiş ihlallerinden masundu.⁵³

Nübye'ye Burckhardt'tan sonra giden Avrupalı gezginlerin buraya dair yayınlanmış eserleri, çeşitli dergilerde basılan renkli, ilgi çekici materyalleri, etnografik malzemelerden ziyade gezi notları tarifine uygundur. Örneğin Cailliaud (1826-27) ve Linant de Bellefonds (1818-1819) çoğunlukla manzara hakkında, Hoskins (1835) ve Lepsius (1849-53, 1853) antik eserler hakkında yazmışlardı. Hoskins (1835), Lepsius (1853) ve George Waddington ve Bernard Hanbury (1822)'nin hatıralarında ise kadim Mısır'ın abidelerine dair bilgilere rastlanmaktadır.⁵⁴ Burckhardt'ın da bu konuların her biri hakkında gözlemlerini aktardığı bilinmektedir, ancak onun birincil odağı her zaman çevresinde olup biten hayat, insanlar ve beşerî faaliyetlerdir. Aslına bakılırsa ardılları gibi o da bölgenin mimarî ve arkeolojik kalıntılarına kayıtsız değildi. Nitekim arkeolojik alanları ziyaret etmek için ana seyahat rotasının dışına çıktığı anlaşılmaktadır. Hem Petra'nın hem de büyük Ebu Simbel kaya tapınağının modern kaşifiydi. Yine de Şendi'deki büyük yerel pazarla ilgili anlatımının yaklaşık yüz sayfa sürmesine karşın Ebu Simbel tasvirinin dört sayfayı geçmemesi Burckhardt'ın özelliğidir.⁵⁵ Burckhardt bu zaviyeden modern bir antropoloğun ilk örneği olarak görülebilir.

Nubye'de Seyahatler (Travels in Nubia) metin olarak 'günlük' formunda kaleme alınmıştır, Burckhardt'ın iki gezisinde gördüklerini, başından geçenleri kapsar. Burckhardt her bir gezi için bir günlük (toplam iki günlük) tutmuştur. Bu bakımdan eser, Belzoni, Waddington⁵⁶, Cailliaud⁵⁷ ve 18 ve 19. yüzyıl başlarındaki diğer tüm seyyahlarınkinden hiçbir şekilde farklı değildir. Fakat Burckhardt'ın kitabını çağdaşlarından ve haleflerinden ayıran şey, günlüğüne yazmak için seçtiği malzemenin türüdür. Etnografik ayrıntılar açısından zengin olan günlük kayıtlar, *Travels in Nubia*'nın tüm içeriğinin yalnızca bir kısmını oluşturur, çünkü gerçek etnografik malzeme iki uzun gezi sırasında African Association'a yazdığı mektuplarda yer alır. Kitapta, Nübye ile ilgili genel açıklamalar ise "General remarks on Nubia" başlığı altında ilk günlüğün sonuna eklenmiştir. Burckhardt raporlarının sınırları hakkında okuyucuyu uyarır: "Burada Nübyeliler ve onların tarihi üzerine birkaç genel görüş ekleyeceğim; aralarında kalışım konuya uzun uzadıya girmeme izin vermeyecek kadar kısaydı ve gözlemlerim, insanlar arasındaki tüm konuşmaların benim önümde yürütüldüğü Nübye dili konusundaki bilgisizliğimle sınırlanmıştı."⁵⁸

Bir etnografin beş haftalık bir geziden, tamamen yabancı bir bölge hakkında kapsamlı bir raporla döndüğünü düşünmek şaşırtıcı olabilir. Zira seyyah yukarıdaki ikazına rağmen

53 Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 221, Arthur E. Robinson, "The Conquest of the Sudan by the Wali of Egypt, Muhammad Ali Pasha, 1820-1824," *Journal of the Royal African Society* 25, 97 (1925): 47-58.

54 Giovanni Battista Belzoni, *Narrative of the Operations and Recent Discoveries within the Pyramids, Temples, Tombs, and Excavations, in Egypt and Nubia* (London: John Murray, 1820).

55 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 88-92, 277-361.

56 George Waddington- Barnard Hanbury, *Journal of a Visit to Some Parts of Aethiopia* (London: John Murray).

57 Frédéric Cailliaud, *Voyage à Meroe, et au Fleuve Blanc* (Paris: Imprimerie, 1826-1827).

58 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 132.

metinlerinde barınma, giyim ve beslenme, imalat, tarım uygulamaları, arazi kullanım hakkı, ekonomi, toplum ve politik organizasyon, din, sanat ve eğlence gibi geleneksel bir etnografyanın tüm kategorilerine değinmişti. Hatta iki temel Nübye lehçesinin karşılaştırmalı sözlüklerini bile oluşturmuştu. Bu detaylı anlatım gezi süresi kısıtlı olsa da onun insana, mekâna, yerel adetlere yönelik dikkatiyle telafi edilmiştir. Onun gözlemlerinin sahilliği verdiği detaylarla teyit edilmektedir. Nübyelilerin yaşadıkları yerlere, evlerine dair gözlemleri buna örnek olarak verilebilir:

“Nübyelilerin yerleşim yerleri ya çamurdan ya da gevşek taşlardan yapılmıştır. Taştan olanlar genellikle tepenin eteğinde durur ve biri erkeklerin, diğeri kadınların oturduğu iki ayrı yuvarlak binadan oluşur. Çamurdan evler genellikle o kadar alçaktır ki, içinde insan dik durmakta güçlük çeker: Çatı, hurma yaprakları serildiğinde sığırlar tarafından yenilene kadar dayanan zara (darı) saplarıyla kaplıdır. Derr ve daha büyük köylerin varlıklı sakinlerinin iyi inşa edilmiş, geniş, dört bir yanında odaları olan evleri var... Bir Nübye evinin kap kacakları, içinde ailenin tüm erkeklerinin saklandığı, bir ila iki fit çapında ve yaklaşık beş fit yüksekliğinde yaklaşık yarım düzine kaba toprak kavanozdan oluşur hepi topu; birkaç toprak tabak, bir el değirmeni, bir balta ve üzerine tezgâhın yerleştirildiği birkaç yuvarlak çubuk.”⁵⁹

Burckhardt, Asvan'dan Derr'e kadar yerleşimin Vadiyü'l Keneus (Asvan'dan Sebu'a'ya kadar olan alan) ve Vadiyü'l Nübe (Dangola'nın kuzeyinden, Güney sebu'a'nın tamamı) ikiye ayrıldığını yazmaktadır. Dangola gibi Nübe, Vadiyü'l Keneus halkı Mısır'da Berberi (ç. Berabera) olarak bilinmektedir. Keneus kendi içinde alt kabilelere ayrılmış olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca tarım işleriyle uğraşanlara dair Mısır'dan farklı olarak fellah değil ababde kelimesini kullanmaktaydılar.⁶⁰ Burada kız alıp verme, evlilik ve boşanma gibi adetlere dikkat çeken Burckhardt detaylı bilgiler vermekte, bu gelenek ve uygulamaların Avrupa'dakinden tamamen farklı olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, Nübyeliler eşlerini, babasından satın alırdı. Kenous'un ödediği bedel genellikle on iki mahbub veya otuz altı kuruştur. Kızlarını kendileri gibi toprak ekip biçen Arap *ababde* ile sık sık evlendirir, ayrıca bir ababde kızı altı deve eder, bunlardan, üçünü kızı ve diğer üçünü de babasına öderdi. Boşanma durumunda ise üç devenin değerinin yarısı gelinin babasına verilir. Yukarı Mısır'da, bir kadın boşanmakta ısrar ettiğinde, kocanın, eşinin tüm giysilerini geri alma ve saçını kazıttırma hakkı vardı. Saçları tekrar uzayana kadar kimse onunla evlenemezdi. Burckhardt burada detaylı bilgi vermektedir: “Nübyeliler, evlendikleri kadını aşırı derecede kıskanır, en ufak bir sadakat şüphesi üzerine, onu gece nehir kenarına taşır, bıçağıyla bir kesik açarak, onların tabiriyle göğsünü yararak, timsahlara yem olması için suya atardı. Son zamanlarda Asvan'da buna benzer bir olay yaşandı.”⁶¹

Burckhardt, vergi sistemi gibi gezginlerin değinmediği kategorilerde de bilgi toplamıştı. Zira gezi günlüğünde Nübye'de firavunların zamanından Türklerin fethine kadar devamlılık

59 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 140-141.

60 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 24-27.

61 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 26, 145-146.

arz eden -tarlalar, hayvancılık, hurma ağaçları, su çarkları, tekne ve yüklerden alınan- aynı vergilendirme sisteminin detaylı bir izahını yapmaktadır (Burckhardt, 1819, s. 137-138).

Burckhardt ziyaret ettiği Nübye, Mısır Paşası'nın hazinesine yıllık 120 sterlin haraç ödeyen üç kardeşin idaresi altındadır, onlar bu bedeli halkı istismar ederek toplarlar. Onun aşağıdaki cümleleri yöredeki iktidar hiyerarşisi, suç ve cezanın yerel mahiyeti hakkında aydınlatıcıdır:

“Bu Mısırlı vali veya kâşiflerin hizmetinde yaklaşık yüz yirmi atlı vardı. Kardeşler geliri eşit olarak paylaşırsalar da birbirlerinin rakibiydiler. Her biri elinden geldiğince gizlice halkı soydular. Gelir, sulama amacıyla kullanılan sakiler veya su çarkları üzerindeki vergiden elde edilir. Çarklar inekler tarafından döndürülürler. Verimli yıllarda, bir su çarkıyla sulanan kışık buğday ve arpa, on iki ile bin beş yüz kile arasında ürün verir. Tüm vergilendirme sistemi son derece keyfi ve düzensizdir. Zenginler daha az vergi ödüyor, çünkü idareciler halkı direnişe sevk etmelerinden korkuyor. Kâşifler, kadılık makamından da hatırı sayılır bir gelir elde ederler, adaletin idaresi tamamen rüşvete dayanır. Bir Nübyeli diğerini öldürürse, ölenin ailesine kan borcunu ve altı deve, bir inek ve yedi koyun para cezasını ödemekle yükümlüdür. Kendisi tarafından ödenmezse, akrabalarından alınır. Sebep olunan her yaralamanın, koyun ve zordan (darı) oluşan, ancak yaralı vücudun bölümlerine göre miktarı değişen, belirli bir cezası vardır. Bu eski bir bedevi geleneğidir. Nübye idarecileri tebaalarından büyük meblağlarda vergi alır, meydana gelen isyan durumları dışında, onları döverek veya öldürerek kötü muamelede bulunmazlar... Nubia valilerinin tebaalarından zorla para almak için tasarladıkları ilginç bir yöntemler vardır. Mesela herhangi bir zengin evlilik yaşında bir kızı varsa, valiler onu evlendirmek ister. Baba bunu reddetmeye cesaret edemez ve kısa süre sonra, kendi kızına çeyiz adı altında verdiği mülkünün her parçasının damadı tarafından zorla alınmasıyla mahvolur. Bu nedenle, valiler hemen hemen her önemli köyden kadınlarla evlilik yapmışlardır... Mesela Hüseyin Kâif'in yirmisi aynı şekilde evlendirilmiş kırktan fazla oğlu vardır.”⁶²

Nübye erkek-egemen bir kültüre sahipti, Burckhardt'ın gözlemlerine göre, erkek olmak bıçak ve mızrak taşımayı gerektiriyordu, onlar hem bir aksesuar ve hem de korunma aygıtıdır. Avrupa ateşli silahlarının bölgede yavaş yavaş satılmaya başlaması Burckhardt'ın dikkatinden kaçmaz. Zira geleneksel olarak Nübyeliler nadiren silahsız dolaşırlar; bir erkek çocuk büyür büyümek ilk çabası, erkeklerin sol dirseğinden bağlı olarak gömleklerinin altına taktıkları ve en ufak bir tartışmada birbirlerine doğru çektikleri kısa, eğri büğrü bir bıçak almaktır. Nübyeliler bir köyden diğerine giderken yanlarında ya bir ucu demirle kaplı uzun, ağır bir sopa ya da mızrak taşırdı:

“Mızrak, demir uç dahil, yaklaşık beş fit uzunluğundadır; kalkanlar çeşitli boyutlardadır. Bazıları yuvarlak ve ortasında bir çıkıntı vardır; diğerleri, dikdörtgen biçimli, dört fit uzunluğunda ve neredeyse tüm vücudu kaplayan kavisli kenarları olan eski Makedon kalkanına benzemektedir. Şeygya Arapları tarafından satılan bu kalkanlar su aygırı derisinden yapılmıştır ve mızrak darbelerine veya kılıç darbelerine karşı dayanıklıdır. İmkânı olanlar, aynı zamanda,

62 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 137-139.

şekil olarak Orta çağ şövalyelerinin giydiği kılıçlara benzeyen bir kılıca, düz bir bıçağa, yaklaşık iki inç genişliğinde, haç şeklinde bir kabzaya sahiptir; kın, tepe noktasına göre daha geniştir. Bu kılıçlar Alman üretimidir ve Mısırlı tüccarlar tarafından Nübyelilere tanesi dört ila sekiz dolardan satılmaktadır. Ateşli silahlar yaygın değildir; daha zengin sınıflar fitilli silahlara (matchlock) sahiptir. Hassan Kaşif'in tabancası yoktu. Mühimmat çok kıt ve çok değerlidir; bu nedenle gezginler yanlarında çok kabul edilebilir hediyeler olan birkaç düzine fişek taşısalar iyi ederler. Tinareh'deki Muhammed Kaşif'in kampından ayrıldığımda, yeğeni benden tek bir fişek almak için en az iki mil peşimden koştu."⁶³

Onun literatüre yaptığı etnografik katkıları, ikinci yolculuğunu tasvir ederken devam eder. Birinde, Orta Sudan'daki dikkate değer şehir devleti Berberi'nin⁶⁴ tasviri, diğeri de Şendi'nin ve onun zengin pazarının renkli anlatımı yer almaktadır. Şendi'de hayat iklim ve coğrafyanın sert şartlarına tâbidir, ancak bütün bu menfi duruma rağmen Sudan'ın bu bölgesinde altı bin kişilik oldukça kalabalık bir nüfusun barınmasının sebebi iktisadidir. Burada bölgenin en önemli pazarı bulunmaktadır. Küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen zengin bir pazarı bulunan Şendi'nin merkezindeki meydana üç sıra halinde kulübeler kurularak ve her cuma ve cumartesi, burada baharat ve benzeri şeyler satın alınabilirdi. Burckhardt pazarın çeşitliliğine dikkati çekmek için detaylara girmekten çekinmemiştir:

"Hindistan'dan sandal ağacı, göz kapaklarını boyamak için antimon, ilaçlar, Alman kılıçları ve usturaları, Kordofan'dan eyerler ve deri eşyalar, Cenova ve Venedik'ten kâğıt ve boncuklar, kumaş, çömlek ve her türden sepet takımı, Mısır'dan sabun, pamuk, tuz ve Etiyopya altını. Numara yapmak için eğitilmiş maymunlarda canlı bir satış vardı ve Şendi'nin ateşin üzerinde tutularak kararmış ve yıpratılmış tahta tabakları meşhurdur. Pazar ayrıca, Dongola atlarının satışını yapmak ve bu malları çöl boyunca taşımak için develer ve diğer hayvanlarıyla ünlüydü. ... Yine de canlı bir yerdi ve en güzel Araplardan en kara zencilere, sarıklı ve cüppeli Müslümanlardan çıplak putperestlere kadar uzanan tüccarlar, kuzeydoğu Afrika'nın kabileleri ve ırklarının harika bir karışımıydı. Sıcakta ve tozda tezgâhlarının önüne çömelmiş, sabahın erken saatlerinden gece geç saatlere kadar pazarlık yapıyorlardı ve her zaman yeni bir kervan geliyor, bir başkası da çöle doğru yola çıkıyordu."⁶⁵

Burckhardt'ın notlarında Nübye coğrafyasında Mısır ile Habeşistan arasındaki geniş bölgenin güney kesiminde yer alan, Nil kıyısında bir kasaba olarak tanımlanan Şendi ayrıca, Mısır ve Arabistan arasındaki köle ticareti için başlıca merkez olarak zikredilir. Burckhardt, Şendi pazarında her yıl satılan köle sayısını yaklaşık beş bin olarak hesaplamıştır. Bunların çoğu on beş yaşın altındadır. On bir ile on beş yaşları arasındakiler en çok tercih edilenlerdir. Burckhardt Şendi'deyken bu gruptan bir erkek, çiçek hastalığı belirtileri yoksa on beş veya on altı liraya satılır, aksi halde bu fiyatın üçte ikisinden fazlasını getirmezdi; bir kadın köle yirmi ila yirmi beş lira değerindeydi. Bahsedilen yaşın üzerindeki erkekler nadiren sekiz veya on dolardan fazlaya satılırdı, çünkü hem Mısır'da hem de Arabistan'da, erken yaşlardan itibaren sahibinin

63 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 142.

64 Bugün Sudan'ın Nil Eyaleti'nde bir şehirdir.

65 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 295-296.

ailesinde yetiştirilmemiş hiçbir kölenin büyük bir bağılılık sergilemeyeceğine inanılırdı. Yetişkin kadın köleler, “güzellik çağı geçmiş olmasına rağmen”, çalışmakta, dikiş dikmekte veya yemek pişirmekte usta oldukları biliniyorsa, aynı fiyata satılabilirdi. Çok az köle bir ailenin yanına tamamen yerleşmeden önce birkaç kez efendi değiştirmeden Mısır’a ithal edilirdi. Aslında, köleler diğer tüm ticari mallarla aynı düzeyde kabul edilir ve bu nedenle sürekli olarak bir tüccardan diğerine el değiştirirdi. Alıcının, köleyi alıp götürmek istediğinde, genellikle sığırlar için kovmak, çıkarmak veya sürmek manasında kullanılan bir tabir olan “suka” (سوق الغنم قدامك) demesi âdettendi.⁶⁶

Burckhardt, Şendi’nin Nil’in önemli bir kavşak noktası olduğunu iddia etmişti. Zira burası nehrin, Kızıldeniz’in güney ucuna en yakın olduğu yerdi ve böylece Arabistan, Hindistan ve Uzak Doğu’ya giden yola da açılıyordu. Batıda, kervan yolları, mümkün olduğunca yağmur kuşağının içinde ve Sahra’nın güneyinde kalarak, vahadan vahaya, Çad Gölü ve Timbuktu’ya gidiyordu. Nil Vadisi’nin kendisi kuzeyde Mısır’a giden bir yol sağlıyordu ve Etiyopya’ya Metemma’dan Gondar’a giden yoldan ulaşılabilirdi. İstilalar, köle yağmacıları, tüccar kervanları ve Mekke hac yolculuğu Şendi’nin hiç yabancıysa değildi ve pazaryeri hala bu bölgede canlılığını koruyordu. Nil’in bu kısmında yukarı ve aşağı başka pazarlar da vardı ama hiçbiri Şendi kadar önemli değildi. Şendi pazarı bir bakıma nehrin küçük bir evreniydi.⁶⁷

Nübye’ye Dair Burckhardt Metinleri

Burckhardt’ın Nübye’ye seyahatinin detayları kitabın girişinde yer alan biyografi kısmında ve bunun ardından metin içinde müstakil olarak Nübye bölümünden takip edilebilir. Nübye’de Seyahatler’de üç uzun ek kısmı yer almaktadır. Mekke’deki bir hacıdan elde edilen I. Ek, “Bahru’l Gazal ve Darfur’dan Bornu Sınırlarından Şend’ye Gezi Notları” (Itinerary from the Frontiers of Bornou, by Bahr el Ghazal, and Darfour to Shendy)’dir. Bu kısımda Bornu (kuzey Çad Havzası’nda)’dan aslında bir terra incognita (bilinmeyen yer) olan Batı Sudan üzerinden, Şendi’ye yolculuğun güzergahları anlatılmaktadır.⁶⁸

II. Ek, “1816-17 kışında Kahire’de Siyah Hacılardan toplanan Borgo ve Bornu Dillerinin Kelimeleri ile Darfur’un Batısındaki Sudan Ülkeleri Üzerine Bazı Raporlar (Some Notices on the Countries of Soudan west of Darfour, with Vocabularies of the Borgo and Bornou Languages; Collected at Cairo from Negroe Pilgrims, in the Winter of 1816-17)” başlığını taşımaktadır.⁶⁹

Nübyelileri en çok ilgilendiren III. Ek kısmıdır, “Makrizi’nin El-Hitat adlı Mısır Tarihi ve Açıklaması’nda yer alan Nübye Anlatılarının Tercümesi, Notlar ile Kahire’de Aralık 1816 ve Ocak 1817 de yazılmıştır (Translation of the Notices on Nubia Contained in Makrizi’s History and Description of Egypt, Called El Khetat, &c. with Notes, Written at Cairo, Dec. 1816, and Jan. 1817).”⁷⁰

66 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 326-327.

67 Moorehead, *The Blue Nile*, 157-160.

68 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 477-483.

69 Burckhardt *Travels in Nubia*, 484-492.

70 Burckhardt ve Adams, “Ethnographer,” 224, Mehmet Şeker, “Makrizi’nin El-Hitat Adlı Eserinde Mısır ve İfrikiyye’de Mezheplerin Ortaya Çıkışı,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 89 (2019): 43-54.

Travels in Nubia'nın son bir özelliği, kâşifin Afrika gezisine çıkmadan önceki hayatına dair kitabın ilk doksan sayfasında yer alan ve muhtemelen Afrika Derneği sekreteri tarafından eklenmiş bir bölümü içermesidir (*John Lewis Burckhardt'ın Hayatı ve Seyahatleri Üzerine Hatırat-Memoir on the Life and Travels of John Lewis Burckhardt*). Bu, Burckhardt'ın hayatının önceki kısmına dair bilinen tek dokümandır. Ayrıca eseri kıymetli kılan bir diğer husus, bir düzineden fazla (toplam metnin yaklaşık dörtte üçünü oluşturan) Burckhardt'ın kendi mektuplarından uzun alıntılara yer vermesidir.⁷¹ Para, sağlık vb. pratik konulara dair rutin mektuplarında, günlüklerinde bulunmayan kişisel verileri bulmak mümkündür.

Burckhardt'ın Kızıldeniz'i geçtikten sonraki seyahatlerinin hikayesi ise *Travels in Arabia'da* (Burckhardt 1829 ve ikinci baskı 1968) devam ediyor. *Arabistan Seyahatleri*, Burckhardt'ın Taif ve Medine'de uzun süreli ikameti sırasında, Hicaz'ın diğer şehirleri hakkındaki gözlemlerine dair notları kapsamı sebebiyle *Travels in Nubia* kadar değerlidir. Burckhardt'ın editörünün de belirttiği gibi, kendi zamanında "...Hicaz'ın Avrupa'da şimdiye kadar yazılan en doğru ve eksiksiz anlatımı" idi.⁷² Yine "Mekke ve Cidde ahali üzerine açıklamalar (Remarks on the inhabitants of Mekka and Djidda)" ve "Medine ahali hakkında (On the inhabitants of Medina)" başlıklı genişletilmiş pasajlar da yer almaktadır. Eğer *Travels in Arabia*, *Travels in Nubia*'nın etnografik değerine sahip olmadığı iddia edilecek olursa, bunun tek sebebi Hicaz hakkında Avrupa bilgisinin daha bilindik ve fazla olmasıdır. Daha önce Avrupalılar tarafından ziyaret edilmemiş olsa da Kutsal Şehirler hakkında (Burckhardt'ın da baş vurduğu) birçok metin Arapça ve Türkçe olarak zaten mevcuttu. Fakat Nübye ve Nübyeliler bilinmeyen ve hakkında sınırlı verinin olduğu bir yerdi.

Burckhardt'ın Afrika macerası, kolonyal Avrupa'nın kara kıtaya ilgisinin bir özeti olarak okunabilir. Ancak o bir sömürge memuru değil, Londra'da romantik heveskarların oluşturduğu bir derneğin üyesiydi. Onun gezgin, şarkiyatçı ve modern antropoloğun bir haritasını temsil ettiği söylenebilir. Bıraktığı külliyat onun muasırı Avrupalılardan bariz farkını gösterir. Çünkü vasıfları göz önüne alındığında, Burckhardt'ın profesyonel bir antropolog niteliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her şeyden önce Burckhardt bu iş için eğitim almıştı. Biladü'sş-Şam'da iki buçuk ve Mısır'da geçirdiği bir yıl, ona bir yabancıların Nübye ve Arabistan'da seyahat edebileceği kadar tecrübe kazandırmıştı. Bu şekilde, kendi saha dili olan Arapçayı akıcı bir şekilde kullanıp, bu dile hâkimiyet sağlayabilmiştir. Böylelikle yeni Müslüman kimliği Şeyh İbrahim ibn Abdullah yerli ahali tarafından yadırganmadı. Nübye ve Arabistan ahalisinin içinde, onlardan biri gibi daha geniş İslami sosyal sistemin içinde yaşamaya muvaffak oldu.⁷³ Onun hakkında Moorehead'ın tespitleri ilgi çekici ayrıntılara sahiptir:

"Takıntılı bir adamdı, ama çok metodik olarak takıntılı. Bu vahşi ve tehlikeli ortamda, tıpkı bir okul sınıfındaki kadar özenli ve mantıklıydı. O, adeta bir araştırmacı, dilbilgisi uzmanı,

71 Burckhardt ve Adams, "Ethnographer," 225.

72 Burckhardt, *Travels in Nubia*, lvii-lviii.

73 Kenneth Sandbank, "Literary Representation and Social Legitimation: J. L. Burckhardt's Approach to 'The Orient'," *International Journal of Middle East Studies* 13, 4 (1981): 497-511.

alimliğe dönüşmüş bir kâşif, vahşi doğada bir klasikçi ve hoş bir mizah anlayışıyla sıkıcılıktan kurtulan biriydi. Merakını gidermek için her türlü zorluğa katlanacak türden bir adamdır...”⁷⁴

Burckhardt’ın ilgi alanları veya merakı, günlüklerinde olduğu kadar mektuplarına da yansımıştır. Derneğe gönderdiği para istemek, sağlığı hakkında haber vermek ya da seyahat planlarını duyurmak gibi rutin resmi yazıların kısa bir anlatımından sonra onun metinleri okuyucunun önüne, yerel sahne ve etkinlikler hakkında zengin bir bilgi sunmaktaydı. Afrika Derneği (African Association)’ne Malta’ya sağ salim vardığını bildirmek için yazdığı ilk raporu bile ada ve ada sakinleri hakkında farklı ve detaylı bilgiler vermektedir, keza mektupları Halep, Şam, Kahire ve Esna’nın gündelik yaşantısından izler taşımaktadır.⁷⁵

Burckhardt, Afrika Derneği’nin maaşlı memuru gibi yazmaz, resmîyetin dışına çıkar, bir amatörün heyecanıyla gördüğü her şeyi raporlarına alır. Nitekim Londra’daki dernek merkezi, onun tüm yazı, rapor ve günlüklerinin değerini kabul ederek yalnızca günlüklerinin tamamını değil, “Afrika’nın iç kısımlarının keşfi”yle doğrudan ilgili olmasa da mektuplarının büyük bir bölümünü yayımlamıştır. Burckhardt’ın, tipik Avrupalı misyoner, “ibtidailer”e uygarlık götüren zihniyetin uzağında olduğu görülüyor. Başka birçok kâşifin sayfalarında Afrikalılar “aşağı” veya gülünç özellikleri olan halklar olarak, “Beyaz Adamın Yükü” gibi değerlendiriliyordu. Ancak onun sayfalarında, Afrika insanı renkleri ve adetlerinden ötürü baştan mahkûm edilmez, onun gözünde iyi ve kötü insanlar vardır sadece. Kahire’ye çalışmaya giden Nübyelilere saygısı aşıkârdır. “Nübye üzerine genel açıklamalar”ının sonundaki gözlemleri bunu doğrulamaktadır. Nübyelilerin Mısırlılardan çok daha cesur ve daha bağımsız bir ruha sahip olduğunu belirtmektedir:

“Her yıl çok sayıda kişi Kahire’ye gidiyor, burada genellikle hamallık yapıyorlar ve dürüstlüklerinden dolayı Mısırlılara tercih ediliyorlar. Orada altı veya sekiz yıl kaldıktan sonra, Kahire’dekilere karşılık orada bekleyebilecekleri tek lüksün zora ekmeği ve keten bir gömlek olduğunu iyi bilmelerine rağmen, elde ettikleri küçük mülkle memleketleri Vadi’ye dönerler...”⁷⁶

Sonuç

Gezgin, kâşif ve antropolog olarak Burckhardt’ın serüvenini ilginç ve değerli kılan, onun yolculuğunun 19. yüzyıl başında gerçekleşmiş olmasıdır, bu vakitler Avrupa kolonyalizminin henüz Afrika kıtasının iç bölgelerini işgal ve paylaşma açmadığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde Batılı gözler nazarında Afrika’nın bu kesimleri, keşfedilmesi gereken bir merak ve gizem coğrafyasıydı. Afrika’yla ilk ilişki kuranlar gezgin ve kaşifler olmuştur. Ancak kısa süre sonra onları da istilacılar izlemiştir. 16. yüzyıldan itibaren okyanus şartlarına uyumlu gemilere sahip Avrupa denizci devletleri için Afrika sahil şeridi büyük ölçüde köle iş gücünün temin edildiği bir yerdi. Avrupa’nın Afrika kıtasıyla ilişkisi 18. yüzyıl sonlarına kadar kölelikle ilgiliydi.

74 Moorehead, *The Blue Nile*, 145.

75 Burckhardt, *Travels in Nubia*, vi-vii, x-lxxxvi.

76 Burckhardt, *Travels in Nubia*, 147.

Diğer taraftan Afrika içleri Batılılar tarafından keşfedilmeyi bekliyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde Timbuktu gibi altının “kayıp şehri”ni bulma hevesi, macera düşkünlerine yeni bir motivasyon kazandırmıştı. Bu merak ve keşif arzusu-daha önce de belirtildiği gibi- Londra’da Afrika’nın İç Kısımlarının Keşfini Teşvik Derneği yaygın ismiyle The African Association’u ortaya çıkarmıştı. The African Association adına 1809’da Nijer Nehri’nin rotasını keşfetmek ve Timbuktu’ya ulaşmak amacıyla yola çıkan Burckhardt asıl projesini hiçbir zaman tamamlayamamasına rağmen, Orta Doğu’nun farklı yerlerine sekiz yıl boyunca keşif yolcuğu yapmıştır. Seyahatleri esnasında, birlikte yolcuğa çıktığı ve bazen aralarında yaşadığı yerel halkı inceleyerek, bilgi toplamış ve Londra’daki Afrika Derneği’ne rapor etmişti. Arap toplumunu içeriden tecrübe etmeyi ve daha önceki hiçbir Batılı gezginin yapamayacağı ölçüde yabancı olduğu bu topluma Müslüman kimliğinin bir delili olan Şeyh İbrâhim b. Abdullah eş-Şâmî ismiyle katılmayı başarmıştı. Yukarı Mısır’ın bedevî ve yerleşik halkları hakkında bir Avrupalı tarafından o tarihe kadar üretilmiş en ayrıntılı raporları yazarak bilinmeyen Yukarı Nil Vadisi’ni tanıtmıştı. Çağdaş literatür onun en değerli mirasının, yayınları, el yazması koleksiyonu, Petra’yı yeniden keşfetmesi ve Mısır’da oluşturduğu antik koleksiyonun İngiltere’ye gönderilmesine yaptığı katkılar olduğunda ittifak etmektedir. Ayrıca John Lewis Burckhardt’ın ölümünden sonra basılan *Travels in Nubia* (Londra 1819) adlı kitabını merkeze alan bu çalışma Nil Vadisi’ne dair uluslararası araştırmaların ilkleri arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ansonge, Catherine. “Study And Travel; John Lewis Burckhardt’s Remarkable Journey Traced Through Archives And Manuscripts in Cambridge University Library.” *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*. 16, 3 (2018): 455-486.
- Armaoğlu, Fahir H. *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1975.
- Ballı, Yunus. “Nilotik Sudan’da Kurulan Bir İslam Devleti: Fûnc Sultanlığı (1505-1821).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Belzoni, Giovanni Battista. *Narrative of the Operations and Recent Discoveries within the Pyramids, Temples, Tombs, and Excavations, in Egypt and Nubia*. London: John Murray, 1820.
- Bosavlevy, Chater. “Evliya Çelebi Travels in the Sudan in 1672/73 A.D..” *Cahiers d’Histoire Egyptienne*. 10 (1967): 177-183.
- Bosworth, C. E. ve Taylor, F. Ed. “Some Correspondence in the John Rylands University Library of Manchester Concerning John Lewis Burckhardt and Lady Hester Stanhope’s Physician.” *Bulletin of the John Rylands*

- Library*. 55/ 1 (1972): 33-59.
- Bozkurt, Nebi. "Nübe." *DİA* 33: 222-223, İstanbul: TDV, 2007.
- Browne, William George. *Travels in Africa, Egypt, and Syria: From the Year 1792 to 1798*. London: T. Cadell and W. Davies, 1799.
- Bruce, James. *Travels to Discover the Source of the Nile in the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, and 1773*. VI, Edinburgh: Longman and Rees, 1805.
- Budge, E. A. Wallis. *The Egyptian Sudan, its History and Monuments*. 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Nubia*. London: John Murray, 1819.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Syria and the Holy Land*. London: John Murray, 1822.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Arabia*. London: Henry Colburn, 1829.
- Burckhardt, John Lewis. *Arabian Proverbs*, London: Henry Colburn, 1830.
- Burckhardt, John Lewis. *Notes on the Bedouins and Wahabys*, London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1831.
- Burckhardt, John Lewis William Y. Adams. "Ethnographer." *Ethnohistory*. 20/3, 1 (1973): 213-228.
- Cailliaud, F. *Voyage à Meroe, et au Fleuve Blanc*. Paris: Imprimerie, 1826-1827.
- De Golbéry, Sylvain Meinrad Xavier. *Fragmens d'un Voyage en Afrique*. Paris: Treuttel et Würtz, 1802.
- Hillelson, S., Christides, V. ve Bosworth, C. E. vd., "Nüba." *EP* 8: 88-93, Leiden: Brill, 2010.
- Holt, P. M.. *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898: a Study of its Origins, Development and Overthrow*. Oxford: Clarendon Press, 1958.
- Hoskins, George A.. *Travels in Ethiopia, Above the Second Cataract of the Nile: Exhibiting the State of that Country, and Its Various Inhabitants, Under the Dominion of Mohammed Ali; and Illustrating the Antiquities, Arts, and History of the Ancient Kingdom of Meroe*. London: Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, 1835.
- Kallek, Cengiz. "Burckhardt, Johann Ludwig." *DİA*. 6: 420-421, İstanbul TDV, 1992.
- Kryza, Frank T.. *The Race for Timbuktu In Search of Africa's City of Gold*. New York: Harper Collins, 2006.
- Lepsius, Carl R. *Discoveries in Egypt, Ethiopia, and the Peninsula of Sinai, in the Years 1842- 1845*. Edit. K. R. H. MacKenzie, London: Richard Bentley, 1853.
- Linant de Bellefonds, L.M.A. "Journal d'un Voyage a Meroé dans les Années 1821 et 1822." Ed. M. Shinnie. Khartoum: Sudan Antiquities Service Occasional Paper, 1958.
- Manley, Deborah- Rée, Peta. *Henry Salt, Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist*. London: Libri Publications Ltd., 2001.
- Moorehead, Alan. *The Blue Nile*, New York: Harper and Row, 1962.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*. Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Otter, William. *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke, LL.D., Professor of Mineralogy in the University of Cambridge*. London: George Cowie and Co., 1824.
- Roberts, Andrew. *Napolyon: Hayatı*, çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul: Kronik Yay., 2013.
- Robinson, Arthur. E. "The Conquest of the Sudan by the Wali of Egypt, Muhammad Ali Pasha, 1820-1824." *Journal of the Royal African Society*. 25, 97 (1925): 47-58.
- Sandbank, Kenneth. "Literary Representation and Social Legitimation: J. L.Burckhardt's Approach to 'The

- Orient'." *International Journal of Middle East Studies*. 13, 4 (1981): 497-511.
- Sattin, Anthony. *The Gates of Africa: Death, Discovery and the Quest for Timbuktu*. London: Harper Collins, 2003.
- Sattin, Anthony. "Jean Louis Burckhardt." *Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk* içinde, ed. R. Hanbury-Tenison, 169-172. çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Oğlak Yay., 2007.
- Sim, Katherine. *Desert Traveller; the Life of Jean Louis Burckhardt*. London: Victor Gollancz, 1969.
- Sinclair, William. "The African Association of 1788." *Journal of the Royal African Society*. 1, 1, (1901): 145-149.
- Şeker, Mehmet. "Makrîzî'nin El-Hıtat Adlı Eserinde Mısır ve İfrıkıyye'de Mezheplerin Ortaya Çıkışı." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 89, (2019): 43-54.
- Trigger, Bruce G. "New Light on the History of Lower Nubia." *Anthropologica*. 10, 1 (1968): 81-106.
- Waddington, George- Hanbury, Barnard. *Journal of a Visit to Some Parts of Aethiopia*. London: John Murray, 1822.
- Wagstaff, M. "Burckhardt, Johann Ludwig." *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia* içinde, Ed. J. Speake, 143-144. London: Routledge, 2014.